

Farkas Ádám¹

Az állam védelmi kötelezettségeinek egyes kortárs aspektusai²

„A világrend koncepcióját az akkori idők államférfijai által ismert geográfiai térségben alkalmazták – a minta utóbb ismétlődött más régiókban is. Mindez főként azért alakult így, mert az akkori technológia még nem tette lehetővé egy egységes globális rendszer működtetését. Nem voltak eszközök a folyamatos kapcsolattartásra, és hiányoztak a viszonyítási keretek a régiók hatalmának összehasonlításához. Így aztán mindegyik régió egyedülállónak tartotta a maga rendjét, a többiekét pedig »barbárnak« - amelyet a meghonosított rend szempontjából felfoghatatlan módon kormányoznak, és amelynek egyetlen releváns vonatkozása van: az, hogy fenyegetést jelent.”³

Henry Kissinger

Napjaink gondolkodását és hírvilágát áthatják azok a különféle kihívások, fenyegetések és veszélyek, amelyek kisebb-nagyobb mértékben szükségessé teszik az állam védelmi kötelezettségének érvényesülését, védelmi képességeinek és karakterének megerősítését és fejlesztését. Ezek a fenyegetések nem ritkán, sőt első ránézésre egyre inkább olyan külsőségeket mutatnak, hogy kultúrák közti, vagy sok esetben a transzatlanti térségen és világszemléleten kívüli hatásokként értelmezzük őket. A „mi” és „ők” szemlélet tehát épp úgy megjelenik ma is, mint a mottóul választott Kissinger idézet által leírt korábbi időkben a világrend⁴ kapcsán. Valami azonban még közös a mottó és a helyzetünk, illetve témánk között, nevezetesen az, hogy sokkal fontosabb az „akkori” és „mostani” közti korszakos különbség, mint ahogy azt az első megközelítésben gondolhatnánk, hiszen korunk már egy valóban globális rendszer kora. Ennek néha indokolatlanul nagy és összeesküvés-elméletekbe hajló súlyt, néha – például a biztonságot fenyegető kihívások és azok kezelése terén – pedig messze nem kellő jelentőséget tulajdonítunk. E téren úgy gondolom, jelen korunk sem kivételes, vagy más, mint a korábbi történelmi időszak volt, hiszen értelemszerű, hogy különösen a nyilvánosság, a széles tömegek és az ezeknek való valaminő megfelelés szempontjából azok az aktuális kihívások tekinthetők mérvadónak és fajsúlyosnak, amelyek

¹ PhD, főhadnagy, a Magyar Honvédség tisztje, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar egyetemi tanársegédje.

² A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett "Államelméleti alapkutatás 2016-2018" Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem felkérésére készült.

³ Henry Kissinger: Világrend. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015, 12. o.

⁴ A téma épp oly vitatott és nyitott, mint a biztonság és a védelem kérdései. E körben példaként lásd: Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa könyvkiadó, 2014. Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktabla. Amerika világelsőse és geopolitikai feladatai. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017. Robert Kagan: Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világrendben. Budapest, Zrínyi kiadó, 2007. Robert Kagan: Made in America. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015. Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa kiadó, 2015. Emmanuel Todd: A birodalom után. Budapest, Allprint kiadó, 2003. Fareed Zakaira: A posztamerikai világ. Budapest, Gondolat kiadó, 2009. Henry Kissinger i.m. 2015. Farkas Ádám: Világrend vagy amit akartok. In Nemzet és Biztonság 2015/6. szám, 120-135. o.

potenciálisan a mindennapjaink részét képezik, vagy képezhetik, azaz közvetlenül érinthetik szűkebb és tágabb környezetünket akár a személyes, akár a társadalmi-állami, akár az európai dimenzióban szemlélve.

Ha így közelítjük meg a kérdést, akkor nem meglepő, hogy elsődlegesen a migráció, a szervezett bűnözés, a terrorizmus, a hibrid hadviselés és nagyhatalmi versengés, vagy épp a kibertérben elkövetett támadások azok, amelyek leginkább aktuálisnak és meghatározónak tekinthetők az ökológiai kihívások mellett. A migráció kezelése úgy hazai, mint európai szintéren komoly polémiák tárgya, hiszen egyik oldalról nagy államok gazdasági érdekei, másik oldalról tranzit államok biztonsága, valamint társadalmak rendje és végső soron az európai kulturális-etnikai önazonosság feszül egymásnak, ki tudja milyen mélységű és komplexitású nemzetbiztonsági kihívásokkal a háttérben. A szervezett bűnözés modern formájában ugyan régebb óta „szerves része” életünknek és társadalmainknak, mégis időről-időre fel-fellobban annak jelentősége és fokozott veszélyessége, valamint kezelésének lehetséges irányai, nem beszélve arról, hogy ez a kihívás természetéből adódóan rendre kapcsolódik szinte minden más kortárs kihívással is. A terrorizmus hullámozó intenzitással ugyan, de korábról ismert jelenség, amelynek a radikális iszlámra épülő változata a Kelet-Nyugat ellentét sajátos leképződéseként a kétezres évek eleje óta komoly meghatározója az államok védelmi tevékenységeinek, szervezet- és képességfejlesztéseinek. A hibrid hadviselés és a korábbi értelemben vett – fegyveres karaktert is öltő – nagyhatalmi versengés igazán az ukrán válsággal vált újra a köztudat részévé, de már korábban is jelen volt, sőt rendkívüli komplexitásával talán nem is kellő körültekintéssel övezett jelenség ez, hiszen képes bármely más fenyegetés típusal, vagy kihívással kombinálódni, helyi sajátosságokra ráépülni, vagyis ezek révén szinte bárhol érvényesíthető. Mindezek mellett a kibertérből érkező támadások újszerűsége és sajátossága leginkább abban áll, hogy ezek a fenyegetések, vagy támadások egyrészt elszakadnak valamiképp a fizikai valóságtól és ha úgy tetszik egy új „létsíkon” érvényesülnek, másrészt viszont közvetlenül képesek az egyéneken és infrastruktúrákon keresztül hatást gyakorolni a reális, fizikai létsíkra, mintegy kihasználva azt a hihetetlen függőséget, ami az egyének és társadalmak szintjén az info-kommunikációval kapcsolatban kialakultak. Nem lehet tehát vita tárgya, hogy ezek az aktuális kihívások és fenyegetések valóban jelentős, sőt talán megkockáztathatjuk, hogy meghatározó súllyal bírnak a társadalmi, állami, európai szinten szemlélt biztonságunk alakulásában. Ebből az is szükségképpen ered, hogy az ezekkel szembeni védelem – aminek a leghatékonyabb szervezetségi szintjét ma még mindig az államok képviselik – kiemelt figyelmet kell, hogy fordítson ezek kezelésére. Ezek a megállapítások azonban még csak egy aspektusát érintik az állam védelmi kötelezettségének, jelesül az aktuális és tapasztalati alapú aspektus felszínét.

Érdeemes lehet azonban elgondolkodni azon is, hogy milyen további, az aktualitáson túlmutató és ez által akár a prognosztikus képességeket, akár a felkészülés és megelőzés hatékonyságát erősíteni képes aspektusok tárhatók fel az állam védelmi kötelezettsége szempontjából. Ebben a körben úgy vélem, nem ördögtől való elrugaszkodni kicsit az aktualitás talajáról és absztrakt szemléleti elemeket is csatasorba állítani annak érdekében, hogy az állam védelmi kötelezettsége kapcsán olyan vizsgálati horizontok, vagy aspektusok is beazonosíthatók legyenek, amelyek egy széles spektrumú, prognosztikus jellemzőket is öltő, de a valóságtól nem elrugaszkodó szemléletmód, vagy elemzési séma felé vihetnek el minket. E körben számos diszciplína nyerhet a további kutatások és diskurzusok során jelentőséget, melyek közül csak példálózó jelleggel lehet kiemelni a szociológiát, a gazdaságtudományokat, a politikai filozófiát, a pszichológiát, a biztonsággal foglalkozó különféle tudományokat, vagy épp ezek egyes irányzatait, mint amilyen a vilárendszer-elmélet. Az ugyanis szinte biztosra vehető, hogy az emberiség eljutott a technológiai és társadalmi innováció, illetve változások egy olyan fokára, ahol már az olyan nagy múltú tudomány- és szemléletrendszerek sem tudnak önmagukban megállni, mint amilyen az állam

védelmi karakterét megalapozó hadtudomány, vagy az állam és társadalom egészét – vagyis védelmi szervezeteit és mechanizmusait is – keretező jogtudomány és államtudomány. Az állam védelmi kötelezettsége, vagy inkább karaktere kapcsán tehát óhatatlanul szükség van egy olyan gondolkodási séma kialakítására, amely több aspektus megállapításait látva vetve igyekszik támogatni a szervezést, tervezést, illetve feladatellátást.

Jelen tanulmány erre tesz az alábbiakban kísérletet, még hozzá azzal a céllal, hogy a téma kapcsán vitaalapot képezzen egy átfogó elmélet kialakításához, amely később az államok védelmi képességeinek és rendszereinek fejlesztésében is közvetlenül lenne hasznosítható a hatékonyság, korszerűség és mindezek mellett a költséghatékonyság növelése érdekében.

I. Az állam védelmi kötelezettségének lehetséges aspektusai

A bevezetőben már említettek szerint tehát érdemes lehet a védelemről való gondolkodásunkat egy kicsit kitágítani és azt az aktualitás és tapasztalat alapú aspektuson túlra is megnyitni. Adódhat azonban a kérdés, hogy ehhez milyen további aspektus, vagy aspektusok ragadhatók meg anélkül, hogy azokkal bizonytalan, vagy a korszerűséget és hatékonyságot nem szolgáló vizekre tévednénk.

Ennek behatárolásához kézenfekvőnek mutatkozhat a védelem alapjainak felelevenítése, újragondolása. Alapvonalait szemlélve talán azt mondhatjuk, hogy az állam által szervezett és szabályozott védelem alapvető célja tevőleges magatartást kifejezni mindazon hatásokkal szemben, amelyek a társadalom rendjét, illetve az abba illeszkedő társadalomalkotó individuumokat veszélyeztetik, fenyegetik, vagy sértik. Ezek a hatások értelemszerűen lehetnek emberi eredetűek és valamilyen fizikai, vagy pszichikai erőszakra épülők, melyeket a társadalom legitim rendjéhez való illeszkedés hiányában összefoglalóan csak illegitim erőszakformáknak nevezhetünk. Másrészt értelemszerűen a szóba jöhető hatások lehetnek nem emberi eredetűek, ahova leginkább a természeti folyamatok és csapások, illetve az ipari szerencsétlenségek érthetők be, amelyek célszerű lehet összefoglalóan környezeti hatásoknak nevezni. Ezekben belül természetesen további alábontások is lehetségesek, sőt indokoltak, amelyek vagy a hatás eredete, vagy annak kezelési jellege szerint csoportosítják az egyes jelenségeket, ügyelve e körben arra, hogy az adott jelenség domináns jellemzőjének esetleges megléte – tehát hogy azt például katonai, vagy épp rendészeti jellegűnek tűnik – nem jelent még kizárólagosságot. Ezt az alábontást egyébként a biztonság komplex felfogása, vagy szektorális elmélete⁵ kiválóan tükrözi, akárcsak az állam fegyveres védelmének rendszere⁶, vagy a nemzetbiztonság rendszere.⁷

⁵ Szálkai Kinga – Stepper Péter (szerk.): A biztonság szektorális értelmezése. Új kihívások a kutatás napirendjén. Pécs-Budapest, Publikon kiadó, 2015. Barry Buzan – Ole Waever – Jaap De Wilde: A biztonsági elemzés új keretei. In Póti László (szerk.): Nemzetközi biztonsági tanulmányok. Önértelmezés és viták a hidegháború utáni korszakban. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006, 53-112. o. A komplex biztonság kapcsán lásd még: Roland Dannreuther: Nemzetközi biztonság. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. Szenes Zoltán (szerk.): Biztonságpolitika és válságkezelés. Budapest, NKE Szolgáltató Nonprofit Kft, 2016. Gazdag Ferenc (szerk.): Geopolitika és biztonság. Budapest, Zrínyi kiadó, 2006.

⁶ A fegyveres védelem rendszerszemléletéről példaként lásd: Sulyok Gábor: 5. § [Védelmi kötelezettség]. In Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja I. Századvég kiadó, Budapest, 2009, 306-321. o. Lakatos László: Honvédelmi igazgatás. In Lapsánszky András (szerk.): Közigazgatási Jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből I. Budapest, Complex Wolters Kluwer, 2013. Farkas Ádám: Adalékok az állam fegyveres védelmének rendszertani megközelítéséhez. In Honvédségi Szemle 2017/1. szám, 44-58. o. Farkas Ádám: Az állam fegyveres védelmének szabályozása a magyar jogrendszerben. In Sereg Szemle 2017/2. szám, 146-161. o. Farkas Ádám: Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarország katonai védelmére. Magyar Katonai és Hadijogi Társaság, Budapest, 2016. Farkas Ádám: A terrorizmus elleni harc, mint kiemelt ágazatközi fegyveres védelmi feladat. In Szakmai Szemle

Ez az elhatárolás persze annyiban művi, hogy a két nagy hatás-csoport között egyértelmű összefonódások, közvetlen ok-okozatiság alakulhat ki, akár abban az esetben, ha például egy természeti csapás folytán illegitim erőszakkal járó társadalmi hatások lépnek fel, akár akkor, ha valamely illegitim erőszaktétel kifejezett célja, hogy a támadó vagy pusztító erejét környezeti hatás kiváltásával fokozza. Ez a kombinációs lehetőség egyrészt magával hozza azt is, hogy az állam szempontjából a közvetlen fenyegetések szintjét elérő hatásokkal szembeni fellépésben épp úgy szerepe van a kifejezetten környezeti hatások kezelésére hivatott szervezeteknek, mint az illegitim erőszakformákkal szemben fellépni hivatott testületeknek. Másrészt azonban ennek azt is magával kell hoznia, hogy az egyes jelenségek értelmezése és elemzés során fokozott figyelmet kell fordítani a későbbi, potenciális oksági láncolatok és az esetleges kombináció kialakulására, amivel már el is juthatunk a védelem terén egy új aspektus, a kombinatív és prognosztikus aspektushoz.

A kombinatív és prognosztikus aspektus persze nem önmagában való, hiszen az szükségképpen rá épül az aktuális és tapasztalati alapú elemekre, mintegy azok továbbgondolását, variációképzését biztosíthatja. Amíg tehát az időskálán az aktuális és tapasztalati alapú aspektus a jelennek, addig a kombinatív és prognosztikus aspektus a jövőnek feleltethető meg. A kronologikus hasonlat pedig egyértelművé teszi azt is, hogy egyik a másik nélkül nem tud létezni, utóbbi az előbbinek folyománya, igaz, a későbbi jelenállapotok általi modifikációk miatt, annak értelemszerűen „csak” bizonytalan folyománya. Ezen a gondolati képen haladva azonban adja magát, hogy az időskálán értelmezhetővé válik még egy aspektus, hiszen a tapasztalati elem ugyan szükségképpen megtörtént, de maga a történeti múlt – és különösen annak emlékezete, ami minket befolyásol – messze több és másabb, mint a puszta megtörténtség kritériuma. Ha az idővonalon a múlt időállapotát mint a jelent befolyásoló hatásrendszert értelmezzük, akkor egyértelmű, hogy a múlt feltárt és rögzített tényei egymással kölcsönhatásba lépve és rendszert alkotva már egy magasabb összefüggés rendszert jelentenek a ma aktualitásainak talajaként vagy eredeteként. Ez az összefüggés rendszer a tényeken túl tele van olyan többletekkel, kapcsolódásokkal és hozadékokkal, amelyek a jelen aktualitásainak valódi lényegére, eredetére világítanak rá. Meggondolandó tehát, hogy a múlt jelenségeinek mára ható összességének elemzése során a tények láncolatán túl azok kapcsolódásait, tendenciáit is elemezve az idővonalon a harmadik, a múlttal azonosítható szemléleti alapállásként a szubsztantív aspektust nevezzük meg.

Így szemlélve tehát a védelem formálása, fejlődése, korszerűségének megtartása, vagy elérése szempontjából épp úgy komplex gondolkodásra van szükség, ahogy a biztonságot fenyegető, vagy aláásó jelenségek és ezek folytán maga a biztonság is komplex természetű. Ebben a gondolkodásban a fent vázoltak szerint érdemes lehet három aspektust vegyíteni, jelesül

(1)a múltira és a jelenkori jelenségek eredetére fókuszáló, átfogó és rendszerszemléletű, de a jelennel közvetítve a jövőre is ható szubsztantív aspektust,

(2)a közelmúltban megtapasztalt és ennek folytán a jelent meghatározó, de szűkebb szemlélettel vizsgált jelenségekre irányuló aktuális és tapasztalati alapú aspektust, valamint

(3)a múlt és a jelen eseményeinek a jövőbeni hatásait, folyományait elemző, feltételező kombinatív és prognosztikus aspektust.

2017/3. szám, 5-20. o.

⁷ Samuel P. Huntington: A katona és az állam. Budapest, Zrínyi – Atlanti kiadó, 1994 Department of the Prime Minister and Cabinet: National Security Systems Handbook. New Zeland, 2016. (letöltve: 2017. december 6. <https://www.dpmc.govt.nz/sites/default/files/2017-03/dpmc-nss-handbook-aug-2016.pdf>). Susanna Bearne – Olga Olikier – Kevin A. O'Brien – Andrew Rathme: National Security Decision-Making Structures and Security Sector Reform. RAND Europe, 2005.

I.1. A szubsztantív aspektus

A védelem szempontjából releváns jelenségek eredetének, múltbéli folyamatainak vizsgálata és elemzése terén célszerű és szükséges is messze túllépni a puszta tények és feljegyzett események lajstromozásán, sőt még azok együtt szemlélésén is. Ebben a megközelítésben egy nagy ívű, átfogó és összetett vizsgálódás és elemzés szükséges. Azt is mondhatnánk tehát, hogy egy az aspektus kifejezetten az elemző, ezen belül is megkülönböztetetten a tudományos elemző tevékenység, vagy szemlélet terepe.

Ebben a megközelítésben persze okszerű néhány általános társadalmi, társadalomelméleti, vagy társadalompszichológiai alapvetést is megragadni, mintegy iránymutatásként az egyes jelenségek eredetének feltárásához. Ezen „etalon” gondolatok és gondolati sémák kiválasztása még hosszás szakmai diskurzust tehet szükségessé a kompromisszum eléréséig, a magam részéről azonban javasolom a szemléleti komplexitás miatt Carl Schmitt problémavizsgálóti egyediségének újragondolását⁸, valamint Hankiss Elemér alább kifejtendő néhány gondolatának alapvetéssé tételét.

Carl Schmitt életének sötét és dicstelen éveire ellenére is olyan egyedi és sajátos szemléletű gondolkodó volt, akit ugyan az államtudomány és a politikai filozófia klasszikusaként tartunk számon, de munkássága messze túlmutat ezeken a területeken is és különösen a védelem vonatkozásában rendkívüli aktualitással bír. „Schmitt gyakorlati orientáltságát mutatja, hogy elsősorban nem az európai szellemtörténet nagy gondolkodóival történő végtelen dialógusba akart bekapcsolódni, hanem konkrét problémákkal szembesült, s ezek értelmezése, fogalmi megragadása érdekében mozgósította – egyébként hihetetlenül széles körű – gondolkodástörténeti ismeretanyagát. [...] Olyan gondolkodó volt, aki nemcsak originális felismerésekre vezetően mozgatta, kezelte a gondolkodástörténeti hagyományt, hanem ezek a felismerések, gyakorta provokatív formában megfogalmazott tételek, a mai napig szellemi muníciót adnak a mi korunk értelmezéséhez. A mi korunk nem a Schmitt által megélt időszak. Utolsó elemzéseit óta sok- és újféle tapasztalattal szembesülhettünk [...] És most is olvassuk Schmittet, mert kérdései, meglátásai előrenyúlnak az időben. Röviden: aktuálisnak érezzük, és ez a klasszikusok sajátja.” – írja Karácsony András Carl Schmitttről.⁹ Akár a totális államról kialakított elméletét, akár a Föld új nomoszájának megfogalmazását, akár pedig a partizán elméletét nézzük, szemléletrendszer, megközelítése és ezek időállósága oly mértékben kimagasló, hogy szükségszerű volna annak részletező elemzése és átültetése a módszertan és szemlélet terén.

Hankiss Elemér tekintetében az alapulvétel indokát abban látom, hogy az emberi és társadalmi viszonyulásokat és alapkérdéseket mélyen jellemző, mégis jól értelmezhető, kibontható és továbbgondolható alapokat fektetett le. „Az emberi kaland” című művében mások mellett nem kisebb kérdésekre nyitott teret, mint az ember és a világ viszonyulására, a félelem és szenvedés, illetve azoknak a cselekvést és viszonyulásokat meghatározó természetére és alapjaira. E körben feltett elsődleges kérdése, vagy inkább kifejtett okfejtése az ember világban betöltött helye és ebből adódó minden félelme körül forog, amely úgy vélem kellő absztrahálással ott húzódik minden mai változtató törekvés mögött, függetlenül

⁸ E körben lásd: Mark Lilla: *A zabolátlan értelem*. Budapest, Európa kiadó, 2005. Techet Péter (2013): *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2013. Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. Carl Schmitt: *Ex Captivitate Salus*. Máriabesnyő, Attraktor, 2010. Carl Schmitt: *Legalitás és legitimitás*. Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2006. Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Budapest, ELTE ÁJK, 1992. Carl Schmitt: *Politikai teológia II. Legenda minden politikai teológia elintézéséről*. Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor kiadó, 2006. Carl Schmitt: *A föld új nomosza*. Pongrác Alex blogja - Merjgondolkodni.wordpress.com. (<https://merjgondolkodni.wordpress.com/2017/07/30/carl-schmitt-a-fold-uj-nomosza-1955>, letöltve: 2017.12.23.)

⁹ Karácsony András (2016): *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Attraktor kiadó, Máriabesnyő, 79-80. o.

attól, hogy azt ártó, vagy építő jellegűnek minősítjük. Ezeket ő a következőképp ragadta meg: „Sok százezer éves, archetipikus élménye az emberiségnek az a sokk és az a félelem, hogy nincs otthon ebben a világban, idegen ebben a világban, hogy törekeny és gyenge teremtés, hogy ezernyi veszélynek és szenvedésnek van kiszolgáltatva ebben a világban. Hogyan kerültünk ebbe a világba? Itthon vagyunk-e ebben a világban? Miénk-e ez a világ, vagy idegenek vagyunk itt? Mit kell tennünk, hogy életben maradjunk ebben a világban? Újra és újra felvetődnek ezek a kérdések, amióta először tette fel őket az ember...”¹⁰ Ezek az újra és újra felvetődő kérdések pedig egyértelműen determinálják a legtöbb olyan eseményt és tevékenységet, amely a védelem működését kiváltó hatások közé sorolható, függetlenül attól, hogy azok a tevőleges illegitim erőszakformák közé sorolandók, vagy épp a környezeti hatások közé, amelyek közül nem kevésnek a kiváltó oka a megelőzés elmulasztásában rejlik.

Hankiss civilizációelméleti vázлата azonban további támpontokat, vagy ha úgy tetszik szabályokat is ad számunkra, melyek közül kettőt mindenképp indokoltnak tartok még kiemelni. Az egyik pontosan a fenti kérdésekről, ha úgy tetszik az „ős miértekről” való megfélelkezés és a fejlődés kapcsolata, a másik pedig az ember veszélyeztetettségének négy terepe.

Az „ős miértek” elhomályosodása azért fontos a védelmi gondolkodás szempontjából, mert az valahol lényegében a szubsztantív aspektus elfeledését jelenti. Ez nem „csak” azzal jár, hogy a védelmi gondolkodásból kivész a régre nyúló és szisztematizáló, a közvetlen védelmi tevékenység „harcos” és jelen idejű realitáshoz kötött magjától valahol különálló, korábbi történelmi időkben pedig egyenesen idegen „tudományoskodás”, hanem azzal is, hogy ezáltal későn átgondolt és felfogott kitértegeknek, kockázatoknak tesszük ki magunkat. Ez az, amit Hankiss az „ős miértek” kapcsán úgy fogalmazott meg, hogy a „technológiai haladás eredményei és a modern élet kényelmességei olyannyira elkényeztetnek minket manapság, hogy hajlamosak vagyunk elfelejteni az efféle kérdéseket. Hajlunk arra, hogy azt higgyük, vagy legalábbis nagyon igyekszünk meggyőzni magunkat arról, hogy igenis itthon vagyunk ebben az univerzumban. És megdöbbenünk, ha az élet nyers tényei, eseményei rációfolnak erre. [...] Nem értjük, nem akarjuk érteni, hogy miért van annyi szenvedés és nyomorúság ezen a világon.”¹¹ Itt tehát tetten érhető meglátásom szerint az is, hogy az „ős miértek” elfeledése, nem megfelelő kiértékelése, illetve körüljárásuk nem kellő ismétlődése mind-mind magával hozhat egy olyan a realitástól elszakadó világképet, amely aztán megnöveli a kitértegünket az egyes védelmi szempontból releváns hatásokkal szemben. Ez a fajta „elfordulás” persze a kényelem és a fejlődés talaján épp úgy állhat, mint a válaszoktól való félelem, illetve a realitásból fakadó negatívumok jelenlétének rossz „eladhatóság” alapzatán. Bármilyen is a „motiváció”, az eredmény mégis azonos: nő a kitértegünk azokkal a – hankissi megfogalmazásban – nyers tényekkel és eseményekkel szemben, amelyek idővel úgyis rámutatnak az „ős miértek” fontosságára és aktualizálásának, ezek folytán pedig a szubsztantív aspektusnak az időtállóságára.

Ezt érdemes még a szubsztantív szemlélet mellett egy másik mindig aktualizálható megközelítéssel kiegészíteni, ami a világról és annak veszélyességéről alkotott képet írja le megfelelően. Ezt Hankiss úgy fogalmazta meg, hogy „Egy metaforával élve azt mondhatnám, hogy olyan ez a világ, mint egy dzsungel, amelyben veszélyes élni, és nehéz életben maradni. Több ezer éves az a hagyomány, amely az emberek lakóhelyét, mindenekelőtt a várost szembeállítja a vadonnal. Amely az ismert és a barátságos tartományát szembeállítja az ismeretlen és a veszélyes tartományával.”¹² Ezt a szemléletet, vagyis az ember és a dzsungel relációját pedig ki lehet terjeszteni, ahogy ezt Hankiss Elemér is megtette, s elméletében négy dzsungelről beszélt. Az embert veszélyeztetőként ő (1) a rajtunk kívül lévő fizikai

¹⁰ Hankiss Elemér: Az emberi kaland. Egy civilizációelmélet vázлата. Budapest, Helikon, 2014, 27. o.

¹¹ Hankiss Elemér i.m. 2014, 27. o.

¹² Hankiss Elemér i.m. 2014, 45. o.

„dzsungellel”, (2) a bennünk lévő „lelki dzsungelről”, a (3) a „társadalmi dzsungelről”, valamint (4) a „metafizikai dzsungelről” beszélt. Ezekkel pedig megfelelően leírta mindazokat a hatóerőket, amelyek a védelem szempontjából releváns cselekményeket motiválhatják, jelesül (1) a külvilágról elszenvedett okokat, (2) a pszichés okokat, (3) a társadalmi lemorzsolódásból, kirekesztettségéből, vagy feszültségekből táplálkozó okokat, valamint (4) a vallási, vagy világnézeti okokat. Hankiss Elemér civilizációelméleti vázlatára tehát több olyan értékes gondolatot is adott, amelyek a szubsztantív aspektusnak ha úgy tetszik, a „minimum kérdéseiként”, illetve vizsgálati pontjaiként ragadhatók meg.

A fent leírt személet és annak továbbgondolása tehát kiteljesíthet a szubsztantív aspektushoz egy olyan elemzési, gondolkodási keretet, amely a védelem szempontjából releváns kortárs, aktuális jelenségek eredetének széleskörű feltárásához, megértéséhez segíthet hozzá minket, ezzel pedig előmozdíthatja a jelenben történő megfelelő kezelést épp úgy, mint a jövőbeni eszkaláció megelőzését. Ilyenként kezelve a szubsztantív aspektus egy széles körű és átfogó, multidiszciplináris eredet-vizsgálatot jelenthet. Az ugyanis védelmi szempontból messze nem mellékes, hogy például egy terror-hullám vonatkozásában az „ős miértek” viszonyulása alapján milyen mértékű lesz a félelem-hatás és a kitettség érzet, illetve, hogy milyen mértékig van jelen az elkövetők egyéni körülményeit meghatározó külső és belső dzsungel, hogy a további eszkaláció és a megelőzés érdekében milyen a társadalmi dzsungelből eredő tényezőket kell – a védelmen kívüli eszközökkel is – kezelni, továbbá, hogy a cselekmények mögött mennyire erős és miként kezelhető a metafizikai dzsungel vallási-világnézeti vetülete. A kiragadott példához hasonló séma azonban meglátásom szerint minden, vagy minden más védelmi szempontból releváns hatásra ráhúzható.

1.2. Az aktuális és tapasztalati alapú aspektus

Az aktuális és tapasztalati alapú megközelítésnél egyértelműnek tűnik a horizont, hiszen ebbe a körbe egyrészt a még nyitott és ekként a jelenben épp zajló, kibontakozó jelenségek érthetők bele, amelyekkel kapcsolatban a védelem aktivitására van szükség, illetve azok a közelmúltban megtapasztalt jelenségek, amelyek még determinálják a gondolkodást és a reakciókat az ismétlődés megelőzése érdekében. E kettőre jelenleg kézenfekvő európai példa lehet a migrációs kihívás és annak kezelése, mint aktuális Európa-szintű jelenség, valamint a radikális iszlamista motivációjú terrortámadások esetköre mint a jelent determináló tapasztalati tényező.

Az egyértelműség azonban talán csak prima facie jellemzője az aktuális és tapasztalati alapú aspektusnak, hiszen ebben a körben jelentős kérdés a releváns jelenségek leválogatásának szempontrendszer, valamint a jelenségek súlyozása. Persze valahol magától értetődő, hogy az azonnali cselekvés időszakában a közvetlen támadást, fenyegetést jelentő események azok, amelyek prioritást élveznek, fontos azonban emellett megjeleníteni a jelenből induló, de stratégiai távlatú törekvéseket kiváltó hatások, illetve a komplex és a hálózatos világ folytán áttétesen ható jelensége körét, illetve ezek súlyozásának kérdését. Egy ilyen megközelítésben máris jóval összetettebbé válik az aktuális és tapasztalati alapú horizont is. Nem pusztán csak azért mert az szükségképpen fel kell hogy dolgozza a szubsztantív aspektus megállapításait és egyben meg kell hogy alapozza a jövőre ható kombinatív és prognosztikus aspektust, hanem azért is, mert egy ilyen nyitással már jelenségek széles köre került látótérbe, amelyek súlyozása a védelem szempontjából csak részint tud idomulni az aktuálisan „uralkodó” világfelfogás érték-érdek rangsorához.

Ezt a fajta komplexitást és a védelem terén megjelenő sajátos szemléletet és érték-érdek rangsort jól szemlélteti a fegyveres védelem rendszerének fejlődése is, amelyben az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb jelentőségre tettek szert azok a tevékenységek, amelyek a

kevésbé látványos, vagy teljességgel fedett, titkos biztonságszavatolást garantálják. Másik oldalról persze az aktuális „mainstream” tendenciák visszahatnak az állam védelmi kötelezettségére és rendszerére is. Ezt plasztikusan példázta a hidegháború végére jellemző béke-illúzió és gazdasági szemléleti dominancia hatásaként az európai fegyveres erők képességeinek lecsökkentése, amelyről ma már ki is mondható – politikai megbélyegzés nélkül –, hogy téves szemléleten alapuló kártékony folyamat volt. Pozitív példa is létezik azonban a komplex szemléletre, jelesül azok az indexelési sémák, amelyekkel az egyes állami szereplők súlyát, jelentőségét, „hatalmi” potenciálját elemzik a különféle stratégiai kutatók és kutató központok. Ezek ugyanis igyekeznek a védelem sajátos szempontjait, igényeit összhangba hozni a korszak meghatározó irányultságaival.

Az aktuális és tapasztalati alapú aspektusban meglátásom szerint az igazi kihívást azok a védelem szempontjából közvetett hatású területek és jelenség-együttesek jelentik, amelyek azonban az állam és a társadalom mozgásterét, működését és világszemléletét alapjaiban határozzák meg. Ennek emblematikus példája a mára már valóban globális gazdaság viszonyrendszerének védelmi jellegű értelmezése, feldolgozása, szintetizálása. Ebben a témakörben meglátásom szerint sokat segíthet a világrenddel foglalkozó kutatások folytatása, vagyis a világszisztéma hatalmi aspektusú megközelítésének geopolitikán túlnövő fejlesztése, még hozzá a világszisztéma gazdasági-hatalmi aspektusú szemléletével, azaz a világrendszer elmélettel¹³ elegyítve. Ez utóbbi „iskola” Magyarországon is ismert és ha annak lényegi üzeneteiről és szemléletmódjáról leválasztjuk a különféle politikai irányultságú „többleteket”, akkor meglátásom szerint egy jelentős gyarapodást érhetünk el világlátásunkban, elemző képességeinkben és nem utolsósorban stratégiaalkotási lehetőségeinkben is.

A világrendszer elmélet lényege ugyanis – szemben a klasszikus stratégiai, geopolitikai, hatalmi szemléletű irányzatokkal és elméletekkel – az, hogy a globális világgazdaságot egy olyan rendszerként közelíti meg, amely számos sajátos, a nemzetállamokat, társadalmakat, egyéneket befolyásoló, cselekvésüket sok tekintetben meghatározó törvényszerűséggel, hatásmechanizmussal sőt nemzetállamok feletti szuperstruktúrákkal¹⁴ is rendelkezik, de oly módon, hogy ennek ellenére nem alakult klasszikus hatalmi entitássá, ha úgy tetszik világkormányra. Ez persze nem zárja ki a világrendszerbe integrálódó, sőt annak törvényszerűségeit kihasználó „játékosok” ez irányú hatalmi ambícióit, agy „birodalmi törekvéseit”¹⁵. A világrendszer elmélet lényegét az iskola emblematikus alapítója Immanuel Wallerstein úgy fogalmazta meg, hogy „... az új kort megelőzően a világgazdaságok struktúrája rendkívül labilis volt, s ez végül is ahhoz vezetett,

¹³ A téma kapcsán lásd: Immanuel Wallerstein: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, Gondolat kiadó, 1983. Immanuel Wallerstein: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. Budapest, L'Harmattan, 2010. Fernand Braudel: A kapitalizmus dinamikája. Budapest, Európa kiadó, 2008. Szigeti Péter: Világrendszer-nézőben. Budapest, Napvilág kiadó, 2005.

¹⁴ A téma komplex kutatására példaként lásd: Pongrácz Alex: A globalizáció toposzai, in Keckés Gábor (szerk.): Doktori műhelytanulmányok 2014. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2014, 157-168. o. Pongrácz Alex: A globalizált világ aktuális kérdései: államelhalás vagy államépítés? in MTA Law Working Papers, 2014/18. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2014. Pongrácz Alex: A nemzetközi kereskedelem liberalizálásának főbb aspektusai és hatásuk a nemzetállami szuverenitásra, in Külügyi Szemle, 2015/1. szám 104-116. o. Pongrácz Alex: Globalizáció: államelhalás vagy államépítés? In Takács Péter (szerk.): Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések. Budapest-Győr, Gondolat Kiadó - MTA TK JTI - SZE DFK, 2015, 222-237. o. Pongrácz Alex: Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben. Győr, Doktori (PhD) értekezés. Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2015.

¹⁵ A téma kapcsán lásd: Böröcz József: Európa, Birodalom, Kolonialitás. In Böröcz József: Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig. Budapest, L'Harmattan, 2017, 323-420. o. Galló Béla: Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika, nemzeti mozgáster a globalizáció korában. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. Joseph S. Nye Jr.: Véget ér-e az amerikai évszázad? Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018.

hogy e világgazdaságok mindegyike vagy a birodalommal válás, vagy pedig a felbomlás sorsára jutott. A modern világrendszer különössége viszont éppen abból fakad, hogy immár ötszáz év óta áll fenn, mint világgazdaság, anélkül, hogy világbirodalommal alakult volna – és pontosan e különösségében rejlik erejének titka.”¹⁶ Ezt egészítette ki még azzal, hogy „... a világrendszereknek mindaddig csupán két változatuk létezett. Vagyis egyfelől voltak a világbirodalmak, melyeken belül – a birodalom területének túlnyomó részét átfogó – egyetlen politikai rendszer állt fenn – bármennyire csökkent is az e politikai rendszer útján gyakorolt ellenőrzés hatékonysága. Másfelől pedig léteztek olyan rendszerek, amelyekben hiányzott az ilyen – a terület egészét átfogó – egyetlen egységes politikai rendszer. Egy utóbbi rendszerek leírására – az egyszerűség kedvéért és jobb meghatározás híján – a „világgazdaság” fogalmát használjuk.”¹⁷ Ezt a megfogalmazást finomította, vagy tette az államorientált elemzők számára még adaptálhatóbbá Szigeti Péter, amikor azt írta, hogy „A világrendszer-kutatók a korlátozott érvényű nemzetállami elemzési szint mellett és fölött tulajdonítanak nagy jelentőséget a világrendszer-szintű elemzésnek. [...] A működési törvényszerűségei szerint nemzetállamokból és regionális térségekből álló, egységesedő világgazdaság és az egyenlőtlen fejlettségi szinteken egzisztáló világrendszer jelenti az iskola által kidolgozott önálló elemzéseit egységeket, amelyeket a hosszú távú világgazdasági folyamatok alapján vizsgálnak. [...] A világrendszer tehát egy konkrét totalitás, amely nem holisztikus, tagolatlan, hanem belsőleg artikulált. Önmagába záródó egész, intenzív totalitás, amelynek változó terjedelme és struktúrái vannak. [...] A világrendszer-szemlélet viszont azt feltételezi, hogy a társadalmi tevékenység egy folyamatos munkamegosztást magában foglaló egységes egészen, entitáson belül zajlik. Nem a nemzet vagy a nemzetállam az elemzés kitüntetetten kezelendő egysége, mert sem a reciprocitáson alapuló termelési mód »mini«-rendszerei, sem a világbirodalmak és a világgazdaság nem ilyenek.”¹⁸

Érdemes azonban a világrendszer elméletéről még néhány gondolatot megemlíteni, hiszen az nem csak a jelenbeli, a klasszikus stratégiai-katonai személet korábbi alapvetéseitől jelentősen elütő globális és kapitalista világunk aktualitásainak megértésében segíthet, hanem a kombinatív és prognosztikus aspektus megalapozásában, vagyis a jövőben kibontakozó kihívások és hatások előrejelzésében is. Miszlivetz Ferenc több interjút is készített Immanuel Wallersteinnel, amelyekben számos olyan fontos szemléleti kitétel ragadható meg, ami még inkább adaptálhatóvá teszi a világrendszer elméletet. Példaként említhető e körből annak hangsúlyozása, hogy a klasszikus társadalomtudományok számára a második világháború utáni – és részint még feldolgozásra, megértésre váró – fejlemény és újdonság az Európán, illetve a transzatlanti térségen kívüli világ elemzése¹⁹, hiszen az a szemlélet, amely a „Nyugat és a többiek” felfogást tükrözi, még mindig jelen van és nagyban befolyásolja mások mellett a védelmi tevékenységeket is, egészen a demokrácia exporttal összefüggő katonai műveletekig. Hasonló fontosságú lehet a „békaperspektíva”²⁰ megközelítése is, amelynek esszenciája az, hogy a világot és annak eseményeit az elemző nem a transzatlanti térség, hanem az úgynevezett perifériák, vagy a világ elmaradottabb, illetve a Nyugattal még nem versenyképes részei felől közelíti meg. Ez a szemléletmód ugyanis nagyban segíthet több világfolyamat, sőt több új típusú biztonsági kihívás megértésében, elemzésében, megoldásában. Megemlíthető még az a „világforradalmi” felfogás²¹ is, amelyet Wallerstein a modern világrendszer kapcsán

¹⁶ Immanuel Wallerstein i.m. 1983, 676. o.

¹⁷ Immanuel Wallerstein i.m. 1983, 676. o.

¹⁸ Szigeti Péter i.m. 2005, 45-48. o.

¹⁹ Vö.: Miszlivetz Ferenc: Világrendszer békeperspektívából. Kelet-Közép-Európa megnövekedett mozgástere. In Miszlivetz Ferenc: A világrendszer ingája és a Jövőegyetem. Beszélgetések Immanuel Wallersteinnel. Szombathely, Savaria University Press, 2010, 15-34. o.

²⁰ Vö.: Miszlivetz Ferenc i.m. 2010. 15-34. o.

²¹ Vö.: Miszlivetz Ferenc: „A probléma és nem a megoldás részei vagytok.” Az 1968-1989-es világforradalom és következményei. In Miszlivetz Ferenc i.m. 2010. 65-104. o.

megfogalmaz és amelyről azt mondja, hogy a modern – tehát a hosszú 16. század óta kialakult kapitalista – világrendszerben két világforradalom volt, az 1848-as és az 1968-as, amely utóbbinak például „csak” a betetőzése volt az 1990-es évek végének rendszerváltás és széthullás sorozata. Ez a megközelítés egy sajátosan társadalomtudományi, mégis kulcsfontosságú narratíva, hiszen szubsztantív természetet tükröz, de egy olyan kutatótól, aki ezek fontosságát és jövőbeni nagy hatását akkor kortársként is hangsúlyozta az aktuális és tapasztalaton alapuló perspektívából a prognosztikusra irányulva. A megközelítés annyiban messze elfogadható, hogy a két jelölt időszak olyan messze ható társadalmi változáshullámokat teljesített ki, amelyek aztán átszabták a politikai, geopolitikai, nagyhatalmi palettát, majd az állammodellek változásával közvetlenül érintették például a védelem területeit is. Ehhez jól kapcsolható már a biztonságpolitika területéről Roland Dannreuther, aki a hidegháború – katonai – természetének túlhangsúlyozása kapcsán írta azt, hogy „...a hidegháború a nemzetközi biztonság változó dinamikájának csak az egyik, és néha még csak nem is a legfontosabb dimenzióját ragadja meg. Legalább két másik világméretű folyamatot és hosszabb távú fejleményt is figyelembe kell venni: a globalizációhoz köthető, tárgyi kultúrát érintő változásokat; valamint az eszmei-normatív változásokat...”²²

Az aktuális és tapasztalati alapú aspektus kapcsán tehát kiemelendő, hogy abban a közvetlen tényalapú elemzés és az azonnali reakció mellett igenis terepet kell adni a rendszerszemléletű, absztraktabb, a szubsztantív aspektusra jobban építő megközelítésnek is, hiszen a jelen egyes tényei, vagy eseményláncolatai a közvetlen reagálás terepénél messze jelentősebb kihatással bírhatnak. Ebben a körben pedig az ideologikus megbélyegzésen felülemelkedve kell elemezni és értékelni a különféle jelenségeket és azok feldolgozási variációit.²³ Ez értelemszerűen azt is jelenti, hogy az aktuális és tapasztalat alapú perspektíva rendszerező megközelítéssel már nem „csak” egy jelenbeli és ilyenformán cselekvéskötött és cselekvésorientált séma, hanem egyben a kombinatív és prognosztikus aspektus megkerülhetetlen kapuja is.

1.3. A kombinatív és prognosztikus aspektus

A szemléletmód és elemzés idővonalú megközelítésében ez a dimenzió az, amelyet talán valahol a klasszikus stratégiai tervezés és gondolkodás, valamint az ennél tágabb feltételezési keretben mozgó társadalomtudományos előrejelzések között, de a futurológia szintjét még teljességgel el nem érőként írhatnánk körül. Itt tehát szerepet kapnak

-a közvetlen és viszonylag nagy bizonyossággal leírható következtetések és ok-okozati láncolatokra vonatkozó levezetések,

-a lehetséges fejleményeket már a bizonyosság alacsonyabb fokán, de variációkkal még jól záródó rendszerben kifejtő előrejelzések, valamint

-azok a nyitott végű, de témaorientált prognózisok, amelyek konkrét levezetésig, vagy variációképességig nem mennek el, de az esetleges kihívás, vagy jelenség eszkaláció irányait, tendenciáit még megbízható módon vetítik előre.

²² Roland Dannreuther: Nemzetközi biztonság. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017, 29-30. o.

²³ Példaként lásd az eltérő eszmei-ideológiai töltetek mellett is feldolgozandó körre a világot átható kapitalizmus és kapitalista állami és hatalmi kapcsolatok témakörében: Slavoj Žižek: Zűr a paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig. Budapest, Európa kiadó, 2016. George Friedman: Gyulladások - A kialakulóban lévő válság Európában. Budapest, New Wave Media Kft, 2015. Csizmadia Norbert: Geopillanat - A 21. század megismerésének térképe. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016. Jakub J. Grygiel – A. Wess Mitchell: Nyugtalan határvidék. Felemelkedő riválisok, sebezhető szövetségesek és az amerikai hatalom válsága. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018.

A védelem területén egyértelmű, hogy ennek az aspektusnak az alapját, vagy gyökerét a stratégiai gondolkodás adja²⁴, amelyet a korunkra jellemző stratégiai víziók, illetve előrejelzések²⁵ visznek tovább. Erre a stratégiai alapra azonban mind a szubsztantív aspektusból nyert információk és sémák megfelelő továbbfejítése, mind pedig az aktuális és tapasztalati alapú aspektus rendszerszemléletű vetületének továbbvitele érdekében szükséges ráépíteni egy nyitottabb, a védelem klasszikus körén kívüli jelenségekre is érzékeny és azokat visszacsatoló szemléletet. Ez persze oly módon lehatárolandó, hogy az így elénk táruló horizont, vagy információs felhő még rendszerben értelmezhető és kezelhető, ilyenformán feldolgozható és a jelen a tervezési és stratégiaalkotási folyamataiba még visszacsatolható legyen.

Ebben a megközelítésben a kombináció többes értelmet nyer, hiszen

-egyrészt a védelem szűk értelemben vett tárgykörei kapcsán főként az egyes biztonsági kihívások és fenyegetések kombinálódását és egyben kombinált kezelésének igényét,

-másképpen pedig a védelem körén kívüli, de a védelemre még intenzíven visszahatni képes jelenséghalmazok egymásra hatását és összekapcsolódását egyaránt jelenti.

Elkülönítendő még ebben az aspektusban a kombináció és a prognosztikusság is, hiszen előbbinél a hangsúlyt a jelenségek vagy a kezelési módok összekapcsolódási lehetőségeire helyezzük, míg utóbbinál az egyes jelenségtípusok, vagy konkrét – a jelenben gyökerező, tapasztalati alapú – oksági folyamatok kifutásának előzetes feltérképezésére, valószínűsítésére és persze ennek folyamánként a szükséges reakciók és állami cselekvések előkészítésére, megalapozására.

Az idővonal három dimenziója közül úgy vélem, hogy az aktuális és tapasztalati alapú aspektus szűkebb értelmezése, valamint a kombinatív és prognosztikus aspektus fenti értelmezése az, ami bevettnek tekinthető akár a tág értelemben vett állami döntéshozatalban és stratégiaalkotásban, akár annak védelmi alrendszerében. Fontos azonban, hogy ezeket is tovább fejlesszük a szubsztantív aspektussal való kiegészítés révén, illetve az aktuális és tapasztalati alapú aspektus rendszerszemléletű fejlesztése folytán.

Ennek folyamánként a kombinatív és prognosztikus aspektus ugyan nem cél, hogy elérje a futurologia szintjét, de mindenképp szükséges, hogy az elemzés perspektívái és területeinek komplexitása mellett bővüljön egy erős multidiszciplináris háttérrel. Ez tehát azt jelenti, hogy ebben az aspektusban nem elégséges már „pusztán” a sok területet felölelő elemző képesség kialakítása és alkalmazása, hanem szükséges az is, hogy ezek mögött álljon egyfajta tudományos elemző kapacitás is, amely a jelenségek vizsgálatánál mélyebben, az azokra fókuszáló egyes tudományterületek sajátos szemléletű megállapításaiból is kell, hogy építkezzen.

Ez utóbbi igény, vagy javaslat természetesen együtt jár azzal is, hogy a védelmi szférában az elemző-értékelő képességek mellett célszerű a tudományos-kutató és ezen belül is a multidiszciplináris képességek erősítése, jelentős hangsúlyt adva ebben a multidiszciplinaritásban a széles értelemben vett társadalomtudományoknak és a bölcsészettudományoknak. Ez utóbbit a társadalmi-gazdasági-állami folyamatok átfogó elemzésének fontossága mellett az is igazolja, hogy ezen tudománycsaládok jelentős mértékben segíthetnek a „négy dzsungel” hatásainak elemzésében és feldolgozásában.

²⁴ A témakör kapcsán lásd: Veszprémy László (szerk.): A korai stratégiai gondolkodás. Budapest, Zrínyi kiadó, 2005. John Baylis – James Wirtz – Eliot Cohen – Colin S. Gray (szerk.): A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba. Budapest, Zrínyi kiadó, 2005.

²⁵ Példaként lásd: Zbigniew Brzezinski: Stratégiai vízió. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013. George Friedman: A következő évtized - Honnan jöttünk...és hová tartunk. Budapest, New Wave Media Kft, 2015. George Friedman: A következő 100 év. Budapest, DryCom Kft., 2015.

Magától értetődőnek hat, hogy egy ilyen jellegű képességfejlesztés nem vihető ki kellő hatékonysággal, ha azt a meglévő elemző-értékelő képességekkel és tevékenységekkel párhuzamosan, egyfajta elkülönítésben iktatjuk be a képesség- és szervezetrendszerbe. Értelemszerű, hogy a védelem területén az értékelő-elemző tevékenység szenzitív adatokkal operál, azt is fontos azonban látni, hogy a tudományos elemzés fejlesztése ehhez mérten csak akkor tud távlatos és valódi, a stratégiai alkotást is megújító és megerősítő hozadékot teremteni, ha az információbiztonsági követelmények megtartása mellett a tudományos és a szakmai elemzők között szoros kölcsönhatás és információáramlás valósul meg.

Innen nézve tehát a kombinatív és prognosztikus aspektusban szükségszerűnek tűnik, hogy a már kimunkált és megerősített szemlélet főként a multidiszciplináris látókör-szélesítéssel és a tudományos jellegű vizsgálatokkal kerüljön továbbfejlesztésre. Ezek nélkül ugyanis nehezen képzelhető el az idővonal egyes dimenziói, vagyis a szubsztantív aspektus, az aktuális és tapasztalati alapú aspektus, valamint a kombinatív és prognosztikus aspektus közti folytonosság és hatékony kapcsolódás, vagyis végső soron nehezen képzelhető el a védelmi gondolkodás és személet „stratégiai” szintjének továbbfejlesztése.

II. Az aspektusokból következő lehetséges fejlesztési irányok

A védelmi gondolkodás fenti aspektusok szerinti fejlesztése, illetve a fenti aspektusok kibontakoztatása és meghonosítása a fent leírt hozadékok mellett egyértelműen lehetővé, sőt szükségessé tesz bizonyos irányú fejlesztéseket a védelem intézményrendszer és eljárásrendjei terén. Ezek közül fentebb egyedül a kombinatív és prognosztikus aspektus kapcsán emeltem ki a tudományos képességek fejlesztését. Érdemes azonban ennek a lehetséges szemléleti gyarapodásnak egy kicsit jobban kibontani a lehetséges fejlesztési irányait és ebben már most rögzíteni, hogy ezek a lehetséges fejlesztési irányok szorosan kapcsolódhatnak az államtudomány Magyarországi megújulásához is.

Az idővonal alapú, hármas tagolású szemléletrendszer kialakításával meglátásom szerint legalább három hatásterületen egyértelmű fejlesztési, gyarapodási lehetőségek nyílnak meg a védelemmel összefüggő tervezés, szervezés, döntéshozatal és irányítás súlypontjaival. Ez a három terület

- a tudományon belül a tág értelemben vett stratégiai és védelmi kutatások, illetve az államtudomány védelmi kérdésekkel foglalkozó ágense,

- a védelmi szervezetek elemző-értékelő tevékenységei, valamint képességei, valamint
- a védelmi jellegű állami tervezés, stratégia alkotás és döntéshozatal.

Természetesen ezek a fejlesztési lehetőségek egymástól és a fenti séma kiteljesítésétől nem függetleníthetők, hiszen ahogy fentebb is írtuk, az egyes hatásterületek között az intenzív kölcsönhatásosság és az információáramlás egy olyan alapfeltétel, amely nélkül a fejlesztés nem vihető keresztül.

A tudomány területén történő fejlődés egyrészt a stratégiai és védelmi kutatások fokozását hozhatja magával, amit az egyre összetettebb viszony- és függőségi rendszerekre épülő világunkban egyébként is jelentős szükség van. Másrészt azonban a fent leírt szemléleti modell kiteljesítése egyértelműen kapcsolódna az államtudományok és az államfejlesztés tudományos támogatásának megújításához, hiszen uralkodó felfogásunk szerint a védelem intézményesítése és szabályozása alapvető állami monopólium, amiből az is következik, hogy a védelmi jellegű elemzések szükségképpen az állami cselekvésre, képességekre, illetve azok fejlesztésére és igénybevételére hatnak vissza.

A tudomány területén megjelenő visszahatás egyértelműen szükségessé teszi azt, hogy a tudományos értelemben vett szemléleti megújulás kutató-elemzőkben „testet öltő” értékeit szervezetileg is fontos lenne bekapcsolni a védelmi szervezetek, vagy katonai karakterű

szervek²⁶ elemző-értékelő tevékenységeinek és képességeinek láncolatába a soron következő szervezetfejlesztések során. Ez a lehetőség, vagy inkább szükség talán azt is mondhatnánk, hogy az oktatásban duális képzésként²⁷ megjelenő elméleti-gyakorlati kettősség rendszerszerű és az egyes kutatókon túlmutató meghonosítását jelentené a védelmi szférában, vagy még inkább annak a szemléletnek a beemelését, amit Szigeti Péter Sozialwissenschaftként fogalmaz meg. Szigeti ezt mint a rendszerek formálására törekvő, a fogalmakat, elveket, kereteket és azok előfeltételeit is elemző megközelítést határozza meg és szembe állítja a kereteket adottnak vevő és ekként a jelenségek jelen idejű kezelésére törekvő Socialtechnik szemlélettel.²⁸ Ezzel a fejlesztési iránnyal azt a ma jellemző állapotot válthatnák fel, amely szerint az egyes védelmi ágazatok gyakorló szakemberei többnyire egyéni indíttatásból és jó esetben valamilyen szervezeti támogatással lépnek a tudományos kutatás és elemzés világába. A fejlesztés folytán azonban konkrét elvárás lenne az, hogy ez a kettősség adott szervezeti egységek személyi állományában, mint munkaköri sajátosság és követelmény jelenjen meg, egyidejűleg persze a védelmi szervezetek és a felsőoktatás és kutatás intézményei közti együttműködések fokozásával. Véleményem szerint ugyanis a védelmi szféra tekintetében mélyen megalapozott és az absztrakt tudományosság színteréről a konkrét védelmi tevékenységekbe konvertálható tudományos eredmény csak úgy születhet, ha az érintett kutatók a tudomány általános szintű problémafelvetései mellett napi gyakorlattal, tapasztalattal és rálátással rendelkeznek a védelmi tevékenységek mindennapi, különös szintű kihívásaira, feladataira és lehetőségeire. Ez a fajta fejlődés értelemszerűen magával hozná a védelmi szervezeteken belüli tudományos képességek és szervezeti elemek megjelenését, megerősítését, ami hosszú távon a felsőoktatási és kutatási együttműködésekre is figyelemmel a tudományos élet színesedését, gyarapodását, sőt akár új tudományterületek születését is

²⁶ Kutatásaim során egyik fő munkafogalmam a katonai karakterű szervek fogalma. Katonai karakterű szervek alatt a legitim, szabályozott, monopolizált és szervezett állami erőszak érvényesítésére törvényileg feljogosított, – fő szabály szerint – katonai rendfokozati hierarchiában, parancsuralmi vezetési rendszerben és a szervezet egészét általánosságban jellemző fegyveres jellegben működő testületeket értem. Ez a kategorizálás ebben a formában nem tesz különbséget sem aszerint, hogy az adott szervezet fő funkciója belső, vagy külső védelmi, sem aszerint, hogy mely védelmi ágazathoz tartozik a szervezet, sem pedig aszerint, hogy a szervezet beleérthető-e valamelyik már használt, bevett – de nem ritkán vitákkal terhelt – fogalmi körbe, mint amilyen a fegyveres erő, a rendészeti szervek, rendvédelmi szervek vagy a nemzetbiztonsági szolgálatok. Fontos azonban kiemelni, hogy ez egy rendszerező, tehát tudományos, elméleti fogalom és nem egy alternatíva a katonai, nemzetbiztonsági, illetve rendészeti szervek legális fuzionálására.

²⁷ A duális képzés lényegi eleme, hogy önmagában az elméleti tudás a gyakorlathoz, az alkalmazáshoz, az elmélet realitásba fordításához, vagy leképzéséhez kapcsolódó tapasztalat nélkül nem hatékony és korszerű. Ez persze magában rejti azt is, hogy egy bizonyos tudás-, szervezés-, vagy ha úgy tetszik szakmafejlétségi szinten ennek a fordítottját is látni kell, vagyis azt, hogy önmagában a minőségi és jelentékeny gyakorlati tapasztalat a megfelelő „elméleti” fejlődés és gyarapodás nélkül nem tudja már növelni az innovativitást, a produktivitást és végső soron a hatékonyságot.

²⁸ Szigeti Péter a rendészet kapcsán 2001-ben is megjelenítette ezt a személeti-módszertani osztályozást a következőkkel: „... hazánkban – különösen, ami a jogtudományt és az úgynevezett rendvédelmi tudományokat illeti – szinte kizárólag a szociáltechnikai szemléletmód uralkodik. Ennek központi kérdésfeltevése, hogy hogyan segíthetnénk elő különböző empirikus kutatásokkal, a létező intézmények működésének hatékonyságát. A fogalmi elméleti konstrukciókat adottságnak véve, mindig az ágensek tevékenységnek optimalizálása jelenik meg követendő célként. [...] A jelenségek történetileg fellépő funkciói és struktúrája így eleve háttérbe szoruló kérdésfeltevés marad, mert nem a dolgok folyamatszerűségének és másképpen létének modalitásait keresik, hanem tapasztalatilag rögzített állapotok – mindenkori éppigylétük – pozitívizmusának kérdésfeltevése között marad ez az optimalizáció kutatás.” Szigeti Péter: Vázlat a közbiztonság három dimenziójáról: világrendszer – nemzetállami szint és lokalitás. In: Szigeti Péter (szerk.): A valóság vonzásában. Széchenyi István Főiskola, Győr, 2001, 284. o.

Ezt a tagolást azonban megjelenítette a világrendszer-elmélet kapcsán írt monográfiájában is, mintegy a széles értelemben vett és az empiriára szükségképpen építő, de azon rendszerszintű és a fogalmi, elvi kereteket és azok előfeltételeit, elméleti helyállóságát is vizsgálni társadalomtudományi személet szembeállítását a kizárólag tapasztalati alapú és adottnak vett kategóriákon, fogalmakon és kereteken belül mozgó módszertannal. Vö.: Szigeti Péter i.m. 2005, 46-47. o.

magával hozhatja, miközben a védelmi szervezetek elemző-értékelő képességeit is fejleszti és gyarapítja, vagyis az állami döntéshozatalba becsatolható eredmények körét is bővíti.

Az állami szintű és védelmi jellegű tervezés, stratégiaalkotás és döntés előkészítés természetesen épít a védelmi szervezetek elemző-értékelő eredményeire, illetve bizonyos mértékig a tudomány vívmányaira és megállapításaira is. A két terület fejlesztése tehát szükségképpen magával hozza az állami szintű döntés előkészítés szakmai megalapozottságának, korszerűségének, sőt előre-mutatóságának megerősítését is. Ez persze az egyes területek részeredményeinek hatékonyabb, lépcsőzetesebb interpretálásával is elérhető, így például a tudományos dimenzió fejlesztését követően az ottani terjedelmes kutatási eredmények rövid, de a kibontott kutatásokra hivatkozó elemzésekbe tömörítésével, ami kellően lényegre törő és konstruktív – tehát egyszerre leíró, elemző, javaslattevő – megvalósítás mellett konform lehet az állami döntéshozatal sajátosságaival.

Ezen egymásra ható fejlesztési irányok azonban megnyithatnak egy a védelemről való gondolkodás kapcsán kicsit talán múltba révedő, biztosan vitaindító jellegű, mégis valahol talán konstruktív – tanulmányom szempontjából záró – kérdést, még hozzá azt, hogy lehet-e ezt a fajta védelmi gondolkodásmódot valamiképp önállósítani?

III. Zárzó helyett: Vissza az eredethez? – Egy „védelembölcselet” létjogosultságának kérdése.

A védelmi gondolkodásmód önállósítása kapcsán megnyitott kérdést, mint jelen munka zárását úgy vetném fel, mint annak kérdő feltevését, hogy van-e létjogosultsága egy valamiképp önmagában álló védelembölcseletnek, hasonlóan az állambölcselethez, a jogbölcselethez, vagy a hadelmélethez. Nyilván ez a kissé talán provokatív felvetés a fenti gondolatmenet szerinti szemléletváltás legfelső és leginkább absztrakt szintjét célozná meg, bizonyos pontokon persze az imént említett bölcseleti területek egyes klasszikusainak „kisajátításával”. Felvetésem tehát egyértelműen vitaindító és messze nem problémamentes, mégis úgy érzem, hogy röviden kibontandó, hiszen e nélkül a fenti szemléleti megújulásra irányuló felvetések talán nem lennének teljeseek.

Védelembölcselet alatt e körben az állam védelmi kötelezettségének rendszeréről, viszonyairól és reáliáiról való gondolkodás azon rendszerszintű és már-már elvont szintjét értem, ahol részint filozofikus, részint szisztematikus igényességgel érnek össze a védelmet meghatározó és befolyásoló diszciplínák ismeretei, a különböző aspektusok, illetve a történelmi korszakok hozadékai. Egy olyan a védelem esszenciájára és annak időről-időre történő megújítására törő „diszciplínáról” lenne tehát itt szó, amely korszakokon átívelő módon, a konkrét védelmi tevékenységek és tudományok körén túlmutató okfejtéssel elemzi és fejleszti vizsgálata tárgyát.

Ha ezt az irányt az elmúlt idők védelemmel összefüggő klasszikusai kapcsán vetjük fel, akkor azt gondolom, hogy nem is tűnik már annyira eretneknek ez a lehetőség, igaz annak kimondásával, hogy e klasszikusokon már az érintett tudományoknak „osztotnia” kellene. Ilyen „közös klasszikusként” említhető felvetésem megalapozásaként például az antik kínai hadművészeti kánon hét könyvének legtöbb szerzője (Szun Ce, Wuzi, Szem-fa, Taj Kung, Vej Liao-Ce, Huang Si-Kung), Niccolò Machiavelli, Pjotr Alekszandrovics Rumjancev, vagy Carl von Clausewitz. Annak kiemelésével, hogy e felvetésem további, önálló elemzéseket igényel az egyes szerzők tekintetében, illetve más gondolkodók e körbe való beemelése érdekében, szükséges, hogy e helyütt is néhány gondolattal indokoljam a fenti sort, túl azon amit már a

katonai és az állami vonatkozások találkozása kapcsán más kutatók a közelmúltban megtették.²⁹

Az antik kínai hadművészeti kánon hét könyvének szerzői kapcsán egyértelműen visszatükröződik az állam, társadalom és a hadviselés, haderő – ma már fegyveres védelem – közti megtörhetetlen és fundamentális kölcsönhatásosság. Ezt tükrözi az is, hogy a hadtudomány kínai klasszikusai hadászati és hadelméleti tanaikban vagy közvetlenül tárgyalták a hadviselés és az állam közti vonatkozásokat, vagy a döntően hadi tanokba szükségképpen beépítették a társadalmi és állami vonatkozásokra irányuló ismereteket és törvényszerűségeket, mint a haderőt és annak alkalmazását meghatározó kereteket. A közvetlen állami-társadalmi jelentőség megfogalmazására Wuzi, Taj Kung, Vej Liao-Ce és Huang Si-Kung, míg a társadalmi törvényszerűségek hadtudományokba építésére Szun-Ce és Szem-Fa lehet a példa. Wuzi „A hadviselés szabályai”³⁰ című munkájában kiemeli, hogy a terveket az ország üdvére kell kovácsolni és ezzel az alapvetéssel elemzi a hadsereg irányítását és hadvezér szerepét, jellemzőit. „Taj Kung hat titkos tanítása”³¹ ennél mélyebben tér ki az állami és társadalmi viszonyokra, illetve azok meghatározó természetére a hadviselés tekintetében. E körben kiemelhető, hogy hat titkos tanításából az alapokat jelentő elsőt a „civil titkos tanítás” adja, amely mások mellett az ország ügyeit, a vallási-társadalmi normák – a szertartásosság – fontosságát, az ország védelmét, az érdemek és erények általi méltóság alapú kinevezést is alapvetésként tartalmazza. Vej Liao-Ce³² ennél is tovább megy, amikor a hadakozásról szóló nézeteiben jelentékeny módon ad helyet az asztronómia, a rendszabályok, a fenyegetettség-értékelés, a hivatalnokok forrásai, a kormányzás alapjai, valamint a háború konkrét megvívásán túl a vezetés, kiképzés, katonai szabályozás tágabb kérdéseinek. Huan Si-Kung³³ az előbbiekhöz mérten talán kicsit visszafogottabb – igaz kisebb terjedelemben is – de meglátásom szerint jóval elvontabb, absztraktabb módon vegyíti az egyes tárgyköröket, aminek eredményeként több ponton munkája inkább közelít egy katonai szemléleten nyugvó kormányzástani útmutatáshoz, mint tiszta hadelmélethez. E klasszikusokhoz mérten jóval erősebb és átfogóbb a hadászati, hadtudományi jellege Szun Ce munkájának, aki döntően tényleg a háború művészetének³⁴ alapjait írta meg³⁵, igaz ebben egyértelműen a szélesebb társadalomismeret is megmutatkozik akár az elfoglalt (fő)városokkal való bánás, akár támadó haderő és a hátszár közötti viszonyok, akár az elrettentésre és sarcolásra törekvő harcmodor, akár pedig a kémek alkalmazására vonatkozó tételekben. Itt már egyértelműen a háború megvívása a fő vonalvezető, de ezt mindenütt átszövik a kormányzástani, társadalompszichológiai tapasztalatok. Ennél talán szűkebb témakörrel zárható a sor Szem-Fa „A tábornagy metódusa”³⁶ című munkájával, amely számos spirituális és társadalmi normára építő elemmel ugyan, de elsődleges módon a hadvezérre, annak ténykedését meghatározó keretekre és alapkövetelményekre fókuszál, amelyekhez azonban szintén szükségesek a társadalmi jelenségeket, reakciókat meghatározó ismeretek és azok alkalmazása.

²⁹ E tekintetben lásd: Göcze István (szerk.): Állam és katona. Budapest, Dialóg Campus kiadó, 2017.

³⁰ Wuzi: A hadviselés szabályai. In Szántai Zsolt (szerk.): Szun Ce - A háború művészete. Budapest, Cartaphilus kiadó, 2006, 87-131. o.

³¹ Vö.: Taj Kung hat titkos tanítása. In Tokaji Zsolt (szerk.): Taj Kung – A háború törvénye. Budapest, Helikon kiadó, 2016, 21-180. o.

³² Vö.: Vej Liao-Ce. In Tokaji Zsolt (szerk.): Taj Kung – A háború törvénye. Budapest, Helikon kiadó, 2016, 181-273. o.

³³ Vö.: Huang Si-Kung három stratégiája. In Tokaji Zsolt (szerk.): Taj Kung – A háború törvénye. Budapest, Helikon kiadó, 2016, 275-319. o.

³⁴ Vö.: Szántai Zsolt (szerk.): Szun Ce - A háború művészete. Budapest, Cartaphilus kiadó, 2006, 7-85. o.

³⁵ A téma állam és katona vonatkozású interpretációja kapcsán lásd: Padányi József: Egy kínai hadtudós gondolatai (Szun-Ce: A hadviselés törvényei). In Göcze István (szerk.): Állam és katona. Budapest, Dialóg Campus kiadó, 2017, 7-16. o.

³⁶ Vö.: Szem-Fa: A tábornagy metódusa. In Szántai Zsolt (szerk.): Szun Ce - A háború művészete. Budapest, Cartaphilus kiadó, 2006, 133-173. o.

Niccolo Machiavelli, aki napjainkig is rendkívül vitatott szereplője az eszmetörténetnek, úgy vélem tipikus példája lehet annak a bölcséletnek, amely az állam, a politika, a társadalom és a védelem jelenségeit komplex módon és együtt értelmezve közelíti meg. Nem pusztán rész-egész, vagy cél-eszköz viszony ez, hanem annak a belátása, hogy egyik a másik nélkül tartósan és hatékonyan nem tud létezni. A védelem terén megfogalmazott kulcsfontosságú gondolatai „A fejedelem” című alapművében épp úgy megjelennek a zsoldosok ellen emelt szavaival, a segédhadak kritikájával és a saját haderő fontosságával³⁷, mint az antik klasszikusokra nagyban építő, kifejezetten hadakozással foglalkozó munkájában, amely „A háború művészete”³⁸ címet viseli. Munkásságának ezen dimenzióját nagyban méltatja, hogy gondolatai az utána következő időkből etalonnak számító Carl von Clausewitz gondolkodásában épp úgy fellelhetők, mint Zrínyi Miklós munkásságában. Machiavelli védelmi vonatkozásainak fontosságát Kender Tamás úgy fogalmazta meg, hogy „...bár hadvezéri tulajdonságai nem mutatkoztak meg Pisánál, és az általa szervezett Firenzei Milícia megbukott a Mediciek visszatértekor, Machiavelli műveit mégis érdemes és kell is oktatni. [...] Igaz, őt is helyén kell kezelni, ismerni, nem pedig dogmává tenni. [...]Machiavelli különleges helyet foglal el a katonai gondolkodás területén már csak azért is, mert elméletei a katonai szervezetben beállt változások, valamint a társadalmi és politikai szférában végbement forradalmi fejlődés között lévő összefüggés felismerésén alapulnak. Míg kortársai vagy a későbbi nemzedék a puskaport és a lőfegyvert tette felelőssé az eszményi lovagkor végéért, a valóság ezen jóval túlmutat. [...] Machiavelli nem csak felismerte az ok-okozati összefüggéseket, de az antik korszakkal párhuzamot vonva elemezte is azokat.”³⁹

Pjotr Alekszandroviics Rumjancev, a 18. századi hadvezér és katonai gondolkodó, akit egyes kutatók az orosz katonai gondolkodás atyjaként is számon tartanak⁴⁰, szintén illeszkedik ebbe a sorba. Rumjancev ugyanis nem csak elméleti, de gyakorlati pályája során is ötvözte a hadtudomány és hadvezetés sikereit a kormányzás és a kormányzástan eredményességével. A hét éves háború egyik meghatározó hadvezére⁴¹ ugyanis később Kisoroszország főkormányzója is volt, s részt vett a modern orosz birodalom közigazgatásának kialakításában, felépítésében is⁴². Munkásságában már megjelent az a gondolat, amely Európában Carl von Clausewitz abszolút háborúról vallott nézetével már a totális háború korának elméleti előzményeként értelmezhető és amelyben a fő cél nem a területszerzés, hanem az ellenség teljes megsemmisítése. Ez a szemlélet egyben az állam által vívott háború szempontjából az állami javak megóvásának és az állami érdekeknek is az elsődlegességét tükrözi. „Alapműve, az 1770 márciusában megjelent Szolgálati rend című munkája, melyet a korabeli orosz haderő alapszabályzatoként használtak. Emellett számtalan forrásértékű munkát készített, amelyek jelentős szerepet kaptak az állam és a hadsereg kapcsolatának alakítása, a korabeli hadsereg szervezetének formálása, a harcmodor alkalmazásának, a katonák, illetve a csapatok felkészítésének, a haderő napi tevékenységének megszervezése során.”⁴³ Munkásságának értékes elemeit adták azok a levelek és jelentések, amelyek közül többet személyesen II. Katalin cárnőnek írt például az állami hadszervezés és –

³⁷ Niccoló Machiavelli: A fejedelem. Budapest, Cartaphilus kiadó, 2006.

³⁸ Niccolo Machiavelli: A háború művészete. In Barna Imre (szerk.): Machiavelli művei. Első kötet. Budapest, Európa kiadó, 1978, 443-623.o.

³⁹ Kender Tamás: Machiavelli: Hadtudós vagy kontár? In Gőcze István (szerk.): Állam és katona. Budapest, Dialóg Campus kiadó, 2017, 41-42. o.

⁴⁰ Vö.: Eugene Miakinkov: A Russian Way of War? Westernization of Russian Military Thought, 1757-1800. Waterloo (Canada), University of Waterloo, 2009. 45-75. o.

⁴¹ Vö.: Christopher Duffy: Russia's Military Way to the West. Origins and Nature of Russian Military Power 1700-1800. London, Routledge, 1981, 168-178. o.

⁴² Vö.: Tömösváry Zsigmond: Pjotr Alekszandroviics Rumjancev tábornagy – A hadvezér és az állam. In Gőcze István (szerk.): Állam és katona. Budapest, Dialóg Campus kiadó, 2017, 87-106. o.

⁴³ Tömösváry Zsigmond i.m. 2017, 95. o.

fenntartás, a katonai utánpótlás és nevelés, a közigazgatás és a katonai erők viszonya, illetve a közigazgatás katonai erővel való megerősítése tárgyában. Élete végéig elsősorban hadvezér volt és ekként is számítottak rá, közigazgatási tevékenységei és javaslatai azonban méltán tették elismertté az orosz államszervezés tekintetében is.

Carl von Clausewitz a 18-19. század fordulójának meghatározó katonai teoretikusa⁴⁴, akinek „A háborúról”⁴⁵ című munkája máig meghatározó jelentőségű úgy a katonai oktatás, mint a hadtudományok, illetve mindazon tudományok művelői körében, amelyek a háború jelenségének lényegével kapcsolatba kerülnek. Clausewitz szemléletmódjában merített a nagy elődök – mint Machiavelli – politikaszemléletéből, a klasszikus kontinentális műveltségéből fakadó hermeneutikus törekvésekből, valamint a hadtudományokból és saját katonai tapasztalataiból. A háborúról írott munkája igaz a címhez méltó módon széleskörűen vizsgálja a háború jelenségét, törvényszerűségeit és megvívását, emellett azonban a háborút az állam és a politika jelenségeihez kapcsolja, sőt azok keretei közé helyezi. A háborút meghatározó tényezők vizsgálata során a katonai tapasztalat és a hadtudományok által meghatározott elemek mellett nagy jelentőséget tulajdonított a társadalmi tényezőknek és a politikai determinációnak, illetve eredmény szemléletnek. Nézeteiben emellett a múlt értékeinek szemléleti közvetítése és saját jelenének tapasztalati feldolgozása mellett mindvégig ott volt a jövőre hatás és a jövőre irányuló prognózis igénye, aminek egyik leginkább emblematikus eleme a már Rumjancevnél említett abszolút háború tézise. Clausewitz abszolút háborúról szóló gondolatai ugyanis egy politikai szemléletű, a végső eredményre fókuszáló és minden részecskelelményt az által meghatározó háború-felfogásra vezettek, amelytől már csak a technikafejlődés ugrási kellett ahhoz, hogy az emberiség eljusson a totális háborúhoz. Elméletének összetettsége, illetve a háború újszerű és komplex, az állami és a politikai jelenségek és törvényszerűségek sokaságával átszőtt „fogalmának” lényegében rendszerré alakulása úgy a hadtudományok, mint a tágabb tudományos gondolkodás terén mértékadó klasszikussá tette, akinek szellemi hagyatéka a mai napig tárháza, öröksége lehet a kortárs gondolkodóknak.⁴⁶

A fenti klasszikusan hadtudósként számon tartott gondolkodók mellett munkássága egyes elemiben Carl Schmitt is talán bevehető azon bölcséleti klasszikusok sorába, akik egy „védelembölcsélet” emblematikus alakjaiként is számon tarthatók. A politikairól⁴⁷ alkotott nézete és ezen belül a barát-ellenség duál szerinti besorolás jogát magának fenntartó totális állam gondolata, a totális háború toposza és a háborúk klasszifikálása, vagy a partizán elmélete mind mintaeértékű eleme lehet egy ilyen védelem-bölcséletnek. A 20. század második fele tekintetében pedig Samuel P. Huntington tekintetében látható biztosan, hogy a politológiai dominanciájú elemzésen belül több szempontból is fajsúlyos munkásságában a védelem, illetve a stratégiai- és geopolitikai vonulat. Ez a szemlélet nem csak „A katona és az állam” című munkájában ölt testet, hanem jelen van a „Political Order in Changing Societies”⁴⁸, a „The Lonely Superpower”⁴⁹, valamint „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása”⁵⁰ című munkájában is.

⁴⁴ Vö.: Nagy Miklós Mihály: Clausewitz korunkban, avagy a háború hermeneutikája. In Gőcze István (szerk.): Állam és katona. Budapest, Dialóg Campus kiadó, 2017, 107-118. o.

⁴⁵ Carl von Clausewitz: A háborúról. Budapest, Zrínyi kiadó, 2014.

⁴⁶ Megítélése és jelentősége kapcsán lásd: Michael Howard: Clausewitz. A Very Short Introduction. Oxford, Oxford University Press, 2002. Christopher Bassford: Clausewitz in English. The Reception of Clausewitz in Britain and America 1815-1945. Oxford, Oxford University Press, 1994. Andreas Herberg-Rothe: Clausewitz's Puzzle. The Political Theory of War. Oxford, Oxford University Press, 2007. Hew Strachan – Andreas Herberg-Rothe: Clausewitz in the Twenty-First Century. Oxford, Oxford University Press, 2007. Antulio J. Echevarria II: Clausewitz and Contemporary War. Oxford, Oxford University Press, 2007.

⁴⁷ Vö.: Carl Schmitt i.m. 2002.

⁴⁸ Vö.: Samuel P. Huntington: Political Order in Changing Societies. New Haven – London, Yale University Press, 1968.

Mindezek a gondolkodók azonban egy olyan példálózó sor elemei csupán, amelynek elsődleges célja az volt, hogy kellő alapot teremtsen egy a „védelembölcselet” létjogosultsága körüli konstruktív vitához. Így szemlélve a fenti gondolkodókat és munkásságukat, úgy vélem nem lenne indokolt eleve elvetni annak lehetőségét, hogy egy lassan-lassan önállósuló védelembölcselet alakulhat ki, igazodva az állami feladatrendszer és a biztonság komplexitásához, egyúttal pedig átívelve az egyes tudományterületek vizsgálati horizontjain a védelem összefüggésében. Ha ez a feltevések legalább annyira védhetőnek mutatkozna, hogy indokolt legyen azt tovább vizsgálni és megvitatni, akkor úgy vélem, hogy ennek lehetőségével és az állam védelmi kötelezettségét meghatározó aspektusokkal együtt akár egy valódi és korszakos szemléletváltás lehetősége is megnyílna a védelemről való gondolkodásunkban.

⁴⁹ Vö.: Samuel P. Huntington: The Lonely Superpower. In Foreign Affairs 1999/March-April. (Letöltve: 2018.06.28., <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1999-03-01/lonely-superpower>)

⁵⁰ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa kiadó, 2015.